

УДК 343.9

Я.Г. СМІЛЯНСЬКИЙ, Харківський національний університет внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ УМИСНОГО ВБИВСТВА З ОСОБЛИВОЮ ЖОРСТОКІСТЮ

Ключові слова: вбивство, особлива жорстокість, суб'єктивна сторона, умисел

Вбивство з особливою жорстокістю відноситься до складів злочинів, кваліфікація яких викликає чимало труднощів. Це пов'язано, в першу чергу, з поєднанням позбавлення життя потерпілого з особливою жорстокістю вбивці, встановлення наявності прояву якої викликає складність, а часто й помилки у встановленні юридичних ознак цього складу злочину.

Проблеми кримінальної відповідальності за умисне вбивство та окремі його види досліджували багато вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема, П.П. Андрушко, В.О. Глушков, В.К. Гришук, В.О. Навроцький та ін. Однак серед точок зору вчених існує чимало суперечностей щодо змісту елементів юридичних складів кваліфікованих вбивств. Це в повній мірі стосується вбивства з особливою жорстокістю. Тому метою даної статті є встановлення особливостей суб'єктивної сторони умисного вбивства з особливою жорстокістю. Її новизна міститься у виявленні специфіки суб'єктивної сторони умисного вбивства з особливою жорстокістю, обумовленої можливою складною багатоваріантністю сполучення прямого та непрямого умислу щодо заподіяння смерті потерпілому та особливих мучень і страждань потерпілого.

Суб'єктивна сторона злочину визначається внутрішніми процесами, які відбуваються в психіці та свідомості злочинця [1, с.49]. Суб'єктивна сторона злочину розкриває вну-

трішне психічне ставлення винного до вчинюваного ним діяння та наслідків цього діяння. Відносна самостійність суб'єктивної сторони проявляється у тому, що вона породжує, направляє та регулює об'єктивну сторону злочину. Зміст суб'єктивної сторони злочину характеризують певні юридичні ознаки. Традиційно вважається, що суб'єктивна сторона характеризується формою вини, мотивом та метою.

Вина є основною та обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину. Її зміст відображають об'єктивні ознаки злочину, що характеризують його об'єкт, предмет і об'єктивну сторону. Отже, не може існувати абстрактної вини, відірваної від конкретного суспільно небезпечного діяння. Вина є певним психічним зв'язком між суб'єктом злочину і вчиненим ним діянням.

Форма вини – це зазначені в кримінальному законі сполучення певних ознак свідомості і волі особи, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння. У даному сполученні і виражається психічне ставлення особи до діяння та його наслідків. Чинне кримінальне законодавство виділяє дві форми вини – умисел (прямий і непрямий) – ст.24 КК України і необережність (злочинна недбалість і злочинна самовпевненість) – ст.25 КК України.

Відповідно до ч.1 ст.115 КК України, вбивство – це умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині. Таким чином, законодавець прямо вказує на можливість вчинення простого або кваліфікованого вбивства лише умисною формою вини.

Щодо розмежування умислу на прямий та непрямий, як впливає з тексту закону, законодавець у даному випадку не ставить з цього приводу жодних обмежень. Таким чином, вбивство з особливою жорстокістю може вчинятися як з прямим умислом (коли особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачає його суспільно небезпечний наслідок у вигляді смерті іншої людини і бажає настання такого наслідку), так і з непрямим (коли

особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачає його суспільно небезпечний наслідок у вигляді смерті іншої людини і хоча не бажає настання такого наслідку, але свідомо припускає його настання). Отже, різниця між вбивством із прямим умислом і вбивством із непрямим умислом полягає, насамперед, у вольовому моменті умислу. Прямий умисел має місце, коли винна особа бажає позбавити життя іншу людину, а непрямий – коли винна особа не бажає, але свідомо допускає настання смерті іншої людини.

Як і в інших випадках вчинення насильницьких злочинів, при вчиненні вбивства з особливою жорстокістю питання про умисел необхідно вирішувати виходячи із сукупності всіх обставин справ, зокрема, враховувати обстановку, спосіб, знаряддя, кількість, характер і локалізацію поранень та інших тілесних ушкоджень, причини припинення злочинних дій, поведінку винного і потерпілого, що передувала події, їх стосунки.

Якщо з приводу видів умислу безпосередньо на позбавлення життя іншої людини при вчиненні вбивства з особливою жорстокістю складнощів не виникає, то з приводу встановлення виду умислу щодо особливої жорстокості (її результату у вигляді фізичних мучень та психічних страждань потерпілого або інших осіб) серед вчених існують серйозні суперечності.

Так, наприклад, на думку Н.Ф. Кузнецової, для кваліфікації вчиненого як вбивства з особливою жорстокістю необхідно установити дві ознаки: 1) об'єктивно болісний для жертви процес її умертвіння; 2) бажання або допущення суб'єктом саме такого способу вбивства [2, с.44–45]. На думку І.І. Тимошенка, підставою для кваліфікації діяння як вбивства з особливою жорстокістю повинне бути бажання злочинця заподіяти особливі мучення і страждання [3]. А.М. Красиков прямо вказує, що реально є жорстокими тільки ті рідкі, одиничні випадки вбивства, для яких крім мети позбавити потерпілого

життя характерний умисел, наявність спеціальної мети заподіяти потерпілому своїми діями особливі страждання [4, с.26].

У свою чергу, на думку М.К. Аніянца, для визнання вбивства з особливою жорстокістю немає необхідності встановлювати, що спосіб був об'єктивно болісним для потерпілого. Достатньо установлення того, що винний у множинності ударів виявив особливу жорстокість, що могла і не привести до болісного для потерпілого процесів його умертвіння в силу того, що потерпілий знепритомнів від перших ударів [5, с.59]. При цьому, як зазначають учені, умисел при вбивстві з особливою жорстокістю може бути як прямим, так і непрямим, коли винний байдужий до того, що його дії заподіюють виняткову фізичну і (або) психічну травму. Можливо, що відношення винного до особливої жорстокості буде характеризуватися прямим умислом, а до позбавлення життя – непрямим [6, с.241–242; 7, с.17]. Такий підхід бачиться нам більш правильним.

Згідно з п.8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи», умисне вбивство визнається вчиненим з особливою жорстокістю, якщо винний, позбавляючи потерпілого життя, усвідомлював, що завдає йому особливих фізичних чи психічних страждань, а також якщо винний усвідомлював, що такими діями завдає близьким потерпілому особам особливих психічних страждань у випадку, коли воно вчинювалося в їх присутності [8].

Таким чином, для кваліфікації умисного вбивства як вчиненого з особливою жорстокістю необхідна лише наявність факту, що винний усвідомлював, що своїми діями (бездіяльністю) завдає потерпілому особливих фізичних мучень або психічних страждань, або особливих психічних страждань близьким потерпілому особам.

Теорія кримінального права ґрунтується на тому, що умисел (прямий або непрямий) включає в себе передбачення, яке є не що

інше, як усвідомлення розвитку явища та його результатів. Якщо будь-яке явище відображає результат іншого явища, то передбачати можливий результат – це значить усвідомлювати властивість породженого ним явища, усвідомлювати зв'язок між цим й іншим явищем і результатом, усвідомлювати характер результату. Таким чином, інтелектуальна ознака прямого умислу – це усвідомлення суб'єктом об'єктивних ознак складу злочину та відображення в його свідомості юридичної та фактичної сторін злочину. Усвідомлення суспільної небезпечності діяння, передбачення його наслідків – це психічний процес, котрий характеризує не лише суб'єктивний зв'язок людини та її справи, але й її відношення до суспільної (державно-правової) оцінки її діяння [9, с.24]. Усвідомлюючи фактичну та соціальну сторони своєї поведінки, суб'єкт тим самим усвідомлює її шкідливість для охоронюваних законом суспільних відносин. Відображення у психіці суб'єкта шкідливості його діянь є усвідомленням їх суспільної небезпечності.

Саме усвідомлений вибір особливо жорсткого способу позбавлення життя потерпілого (так само як і свідоме допущення особливих мучень і страждань), що відображає підвищену суспільну небезпеку особистості винного, є достатньою підставою для притягнення його за вчинення кваліфікованого виду умисного вбивства до більш суворого покарання.

Однак, на жаль, судова практика дає не поодинокі приклади, коли суд встановлює особливу жорстокість як кваліфікуючу ознаку умисного вбивства лише за наявністю доказів про об'єктивне відчуження потерпілим особливих фізичних мучень та/або особливих психічних страждань.

Так, П., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, та проходячи через парк, на стежці випадково зіткнувся з місцевою жителькою Х., яка йшла у зустрічному напрямку. Використовуючи цей незначний привід з хуліганських спонукань, проявляючи особливу зухвалість та винятковий цинізм, П. вирішив

вбити Х. та раптово наніс їй лезом сокири, яку мав при собі, удар в голову, а коли та впала на землю, ще безліч ударів по голові останньої, заподіявши численні прижиттєві тілесні ушкодження голови і, таким чином, умисно вбив її. Продовжуючи свої дії, глумлячись над трупом потерпілої, П. тут же - на місці вбивства став наносити по трупу Х. множинні удари сокирою, що спричинило рани та садно на поверхні стегон, рану в паховій ділянці з переходом на велику статеву губу, рани та садно на животі, рани м'яких тканин обличчя з ушкодженням кісток обличчя. Після цього, вчиняючи наругу над тілом померлої, П., оголивши статеві органи Х., згвалтував її. Разом із тим, суд, посиляючись на те, що за висновком судово-медичної експертизи, з врахуванням наявності у Х. ушкоджень головного мозку після нанесення першого ушкодження (будь-якого з цих) потерпіла могла втратити свідомість та не відчувати болю від нанесення наступних ушкоджень, а також на показання П. про те, що потерпіла після нанесення саме першого удару сокирою по голові, впала на землю та перестала подавати будь-які ознаки життя, дійшов висновку, що, навіть зважаючи на велику кількість тілесних ушкоджень, суд не вбачає підстав кваліфікувати дії П. як вчинення умисного вбивства Х. з особливою жорстокістю, а тому зазначену кваліфікуючу ознаку, передбачену п.4 ч.2 ст.115 КК України з обвинувачення виключив [10].

Що стосується вольового моменту умислу на заподіяння особливих фізичних мучень і психічних страждань (чи бажає винний їх заподіяти або свідомо допускає це), існує точка зору, що у зв'язку з тим, що вольовий момент умислу у матеріальних складах спрямований до наслідків, а при вбивстві ними є смерть людини, мучення і страждання не значаться в числі наслідків. Тому до них не потрібно з'ясовувати бажання винного як результату вольового процесу [11, с.79]. На наш погляд, така точка зору є помилковою.

Дійсно, як уже зазначалося, для кваліфі-

кації умисного вбивства як вчиненого з особливою жорстокістю необхідна лише наявність факту усвідомлення винним завдання своїм діянням особливих мучень або страждань. Тобто, спеціальна ціль спричинення особливих мучень та страждань не належить до обов'язкових ознак суб'єктивної сторони даного виду вбивства. Однак ігнорування розходжень між тим, коли винний бажав заподіяння (фактичної наявності, випробування потерпілим) мучень і страждань і коли лише свідомо допускав таку можливість, так само як і твердження, що винний повинен лише бажати їхнього заподіяння, на наш погляд, є неприпустимим. Такий підхід перешкоджає повному та об'єктивному установленню всіх обставин вчинення злочину, а отже перешкоджає індивідуалізації покарання.

Констатація лише факту, що особа, вчиняючи вбивство, усвідомлює особливо жорстокий спосіб його вчинення, не розкриває всієї повноти суспільної небезпеки вчиненого діяння. Тому за цією категорією злочинів, у кожному конкретному випадку необхідно встановлювати і вид умислу щодо способу вчинення убивства. При цьому зміст умислу винного на позбавлення життя потерпілого та його ставлення до проявленої особливої жорстокості можуть не співпадати й можливі різні комбінації вольового моменту умислу щодо позбавлення життя потерпілого і щодо заподіяння йому особливих фізичних мучень і/або психічних страждань.

Умисне вбивство з особливою жорстокістю може вчинятися з *прямим умислом*, коли винний бажав настання смерті потерпілого і щоб вона наступила саме в результаті відчуваних ним особливих фізичних мучень і/або психічних страждань. Наприклад, з метою помсти потерпілому винний спеціально підшукує особливо болісно діючу отруту та отрує його. Або коли винний з помсти спеціально повідомляє батьків украденої ним дитини про неминучість її загибелі мученицької смертю і жорстоко вбиває її.

Можливі випадки, коли до позбавлення

життя потерпілого умисел у винного прямий, а до мучень і страждань - непрямий, тобто винний лише свідомо допускає їх. Так, наприклад, винний, не маючи мети заподіяти особливі мучення і страждання потерпілому, вибирає особливо жорстокий спосіб позбавлення його життя в силу того, що вважає його найбільш легким (реальним, здійсненим – отруєння повільно діючою отрутою тощо), або має намір заплутати таким чином слідство (скидання потерпілого в лісі на полюванні в болото і тривале перешкоджання вибратися на сушу, в результаті чого він тоне – з метою інсценування нещасливого випадку тощо).

Також можливе вчинення вбивства з особливою жорстокістю з *прямим умислом на заподіяння особливих мучень і страждань і непрямим на позбавлення життя потерпілого*. Так, наприклад, садист із метою отримання задоволення від мучень і страждань жертви, мордує і катує потерпілого, усвідомлюючи при цьому, що він у результаті таких дій може вмерти, але відноситься до цього байдуже.

Можливі також випадки вчинення вбивства з особливою жорстокістю з *непрямим умислом і на позбавлення життя потерпілого, і на заподіяння особливих мучень і страждань*. Наприклад, група підлітків з метою садистського експерименту, маючи намір випробувати ресурси людського організму, зачиняють у підвалі будинку свого товариша, позбавивши його всіх необхідних умов для нормального життя. У результаті таких дій через певний час потерпілий вмирає. У такому випадку винні усвідомлювали і можливість настання смерті потерпілого, і очевидність відчуваних ним мучень і страждань і байдуже відносилися до них.

У всіх зазначених випадках незалежно від фактичного заподіяння (незаподіяння) потерпілому особливих фізичних мучень і/або психічних страждань, як уже зазначалося, сам факт свідомого вибору винним саме такого способу вчинення злочинного діяння повною мірою свідчить про вчинення ним умисного вбивства з особливою жорстокістю.

Помилкове зазначення деякими ученими на обов'язковість для кваліфікації фактичного відчуження потерпілим особливих фізичних мучень і/або психічних страждань, приводить до того, що у випадку, коли потерпілий по незалежним від винного причинам не відчував мучень і страждань (низький болючий поріг у потерпілого, утрата їм свідомості при першому ударі тощо), таке діяння слід було би кваліфікувати як закінчене просте вбивство і замах на вбивство з особливою жорстокістю. Це не тільки привело би до певних труднощів і помилок при кваліфікації, але й, відповідно, до чинного законодавства, спричинило невинуватене в даному випадку зниження відповідальності винного за незакінчений злочин.

На відміну від вини у формі умислу (прямого чи непрямого) як обов'язкового елемента суб'єктивної сторони умисного вбивства з особливою жорстокістю, мотив і мета вчинення злочину мають факультативний характер. Вчинення аналізованого злочину можливе як із мотивів помсти, ревнощів, користі тощо, так і з мотивів ствердження та самоствердження при вчиненні так званих «садистських» вбивств та групових вбивств, вчиняємих неповнолітніми.

Таким чином, дослідження суб'єктивної сторони умисного вбивства з особливою жорстокістю показало, що її специфіка обумовлена можливою складною багатоваріантністю сполучення прямого та непрямого умислу щодо заподіяння смерті потерпілому та особливих мучень та страждань потерпілого. Незалежно від фактичного заподіяння (незаподіяння) потерпілому (іншій особі) особливих фізичних мучень та/або психічних страждань вже сам факт свідомого вибору винним саме такого способу вчинення злочинного діяння повною мірою свідчить про вчинення ним умисного вбивства з особливою жорстокістю. Тобто, для кваліфікації вирішальне значення має не наявність факту об'єктивного відчуження особливих мучень та страждань потерпілим або іншими особа-

ми, а встановлення суб'єктивного зв'язку між вбивством потерпілого й особливими мученнями та стражданнями потерпілого (іншої особи), тобто усвідомлення винним можливості їх спричинення. Вчинення даного злочину можливе як з мотивів помсти, ревнощів, користі тощо, так і з мотивів ствердження та самоствердження при вчиненні так званих «садистських» вбивств.

ЛІТЕРАТУРА

1. Навроцький В. О. Склад злочину і його роль у процесі кримінально-правової кваліфікації / В. О. Навроцький // Правничий часопис Донецьк. ун-ту. – 2000. – № 1. – С. 47–51.
2. Кузнецова Н. Ф. Вопросы квалификации умышленного убийства Н. Ф. Кузнецова // Вестник МГУ. Серия право. – 1961. – № 2. – С. 44–45.
3. Тимошенко И. И. Теоретические и практические проблемы расследования убийств, совершенных с особой жестокостью: дис. ... кандидата юрид. наук / Тимошенко Иван Иванович. – Краснодар, 2003. – 242 с.
4. Красиков А. Н. Ответственность за убийство по российскому уголовному праву / А. Н. Красиков. – Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1999. – 123 с.
5. Анианц М. К. Ответственность за преступления против жизни по действующему законодательству союзных республик / М. К. Анианц. – М. : Юрид. лит., 1964. – 212 с.
6. Антонян Ю. М. Жестокость в нашей жизни / Ю. М. Антонян. – М. : ИНФРА-М, 1995. – 318 с.
7. Базаров Р. А. Уголовно-правовая характеристика преступлений против жизни : учеб. пособие / Р. А. Базаров. – Челябинск, 1998. – 76 с.
8. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи» : від 07.02.2003 р., № 2 // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 1 (35).

9. Прохоров В. С. Преступление и ответственность / В. С. Прохоров. – Л. : ЛГУ, 1984. – 164 с.

10. Архів Апеляційного суду Житомирської області. Справа № 1-24/2006 рік.

11. Стрельников А. И. Ответственность за

убийство, совершенное при обстоятельствах, отягчающих наказание ч. 2 ст. 105 Уголовного кодекса Российской Федерации: дис. ... кандидата юрид. наук / Стрельников Анатолий Иванович. – М., 1997. – 183 с.

Смілянський Я. Г. Особливості суб'єктивної сторони умисного вбивства з особливою жорстокістю / Я. Г. Смілянський // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 415–420 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10cjpgzoz.pdf>

Виявлена специфіка суб'єктивної сторони умисного вбивства з особливою жорстокістю, обумовлена можливою складною багатоваріантністю сполучення прямого та непрямого умислу щодо заподіяння смерті потерпілому та особливих мучень і страждань потерпілого.

Смилянский Я.Г. Особенности субъективной стороны умышленного убийства с особой жестокостью

Виявлена специфіка суб'єктивної сторони умышленного убийства с особой жестокостью, обусловленная возможной сложной многовариантностью сочетания прямого и непрямого умысла по отношению к причинению смерти потерпевшему и особым мучениям и страданиям потерпевшего.

Smilyanskiy Ya.G. Features of Subjective Side of Intentional Murder with the Special Cruelty

The specific of subjective side of intentional murder is exposed with the special cruelty, conditioned possible difficult multi-variant approach of combination of direct and indirect intention in relation to infliction death to the victim and special torments and sufferings of victim.